

Tulevaisuuden muistelu -palaveri – toiveikkuutta tuottava yhteistyömenetelmä

RIITTA-LIISA KOKKO

Tulevaisuuteen suuntautuminen, toivo ja toiveikkuus ovat ihmisten fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin peruspilareita, elämää ylläpitäviä voimavaroja.

Masennuspotilaiden elämänhallintaa, toipumista ja työkykyä koskevassa tutkimuksessa toiveikkuuden merkitys on korostunut erityisesti hoidossa ja kuntoutuksessa. Toiveikkuus edistää paranemista vaikeassakin masennuksessa. Masennuksesta paranevat parhaiten potilaat, jotka masennusoireista huolimatta uskovat tulevaisuuden tuovan tyydytystä heidän elämäänsä. Vakavasta masennuksesta toipumisessa toiveikkuuden itsenäinen merkitys on muita elämänhallinnan tekijöitä voimakkaampi. (Raitasalo & al. 2004.) Mikael Leimanin (2005) mukaan psykiatriassa toiveikkuuden viriäminen edellyttää sekä yhteyden kokemusta että havaintoa asioiden selkeämmästä hahmottumisesta. Jorma Walleniuksen (2005) tutkimuksessa perhekotityöstä tulee vahvasti esiin, kuinka toivon ylläpitäminen hillitsee arjen kaoottisuutta.

Juha Siitonen (1999) katsoo, että toiveikkuus vapauttaa voimavaroja. Toiveikas ihminen ei luovuta helposti eikä masennu vaikeiden haasteiden tai epäonnistumisen edessä. Toiveikkuus lisää myönteistä latausta sekä omaa ja läheisten voimaantumista. Tähän prosessiin liittyy molemminpuolisen luottamuksen, arvostuksen ja hyväksymisen vahvistuminen (ks. Kemppinen & Rouvinen-Kemppinen 1998, 35; Siitonen 1999, 153–154).

Tom Erik Arnkil ja Esa Eriksson (1999, 98–99) kiteyttävät psykososiaalisen työn interventioiden keskeisimmäksi tehtäväksi tuottaa toivoa ja sellaista toiveikkuutta, johon osapuolet uskovat. Tätä he pitävät asiakkaan ja ammattilaisten kohtaamisen ytimenä. Eero Riikosen (1992, 158,175) mukaan asiakkaiden tavoitteiden ja tulevaisuus-

käsitysten selvittely voi toimia myös auttamismenetelmänä siten, että asiakas itse toimii oman elämänsä käsikirjoittajana.

Toivo, toiveikkuus ja tulevaisuudensusko ovat auttamistyön merkittävä voimavara. Asiakas- ja auttamistyössä tarvitaan työmuotoja, joissa ongelmakeskeisyyden sijaan keskitytään voimavaroihin ja joiden tavoitteena on tuottaa toiveikkuutta ja uskoa selviytymiseen. Kuinka voidaan asiakkaan, työntekijän tai verkoston yhteistyössä saada aikaan toiveikkuutta?

Yksi tällainen yhteistyömenetelmä on Tulevaisuuden muistelu -verkostopalaveri, jonka lähtökohtana ja lähestymistapana on asiakkaan ja perheen hyvän tulevaisuuden ennakointi. Palaverien tavoitteena on tuottaa asiakkaalle, perheelle ja työntekijöille arjessa kantavaa toiveikkuutta ja konkreettinen toimintasuunnitelma tämän toiveikkuuden realisoimiseksi.

Tässä artikkelissa tarkastelen Tulevaisuuden muistelu -palavereja toiveikkuutta tuottavana työmuotona.

Tulevaisuuden muistelu työmenetelmänä

Tulevaisuuden muistelu on nk. ennakointidialogeihin kuuluva menetelmä, jota käytetään erilaisissa asiakastyön, auttamistyön ja moniammatillisen yhteistyön pulmatilanteissa. Sen tavoitteena on tuottaa asiakkaan ja työntekijöiden yhteistyöhön selkeyttä ja koordinaatiota sekä asiakkaille voimavaroja ja uskottavaa toiveikkuutta. Menetelmää käytetään vuoden 2007 alussa lähes 50 kunnassa eri puolilla Suomea.

Dialogisilla toimintakäytännöillä on tärkeä asema verkostotyössä, jossa puretaan asiakkaan ja

ammattilaisten tai asiakkaiden keskinäisten verkostojen välisiä jännitteitä. Tulevaisuuden muistelu -palaverit ovat perheen, läheisverkoston ja ammattilaisverkoston kohtaamisen ja vuoropuhelun paikkoja. Palaverit ovat perheen arjen pulmien ja jumiutuneiden tilanteiden ratkaisemiseen sekä voimavarojen etsimiseen tarkoitettu työmuoto, psykososiaalisen verkostotyön käytäntö. Työmuodossa sananmukaisesti ennakoidaan ja suunnitellaan asiakkaan ja perheen hyvää tulevaisuutta. Menetelmä on asiakaslähtöinen siten, että asiakkaan arki otetaan suunnittelun keskiöön ja että hän itse määrittelee hyvän tulevaisuuden (ks. Eriksson & al. 2006).

Tulevaisuuden muistelun avulla irrottaudutaan nykyhetkestä, ennakoidaan hyvää lähitulevaisuutta ja etsitään pulmatilanteeseen uusia vaihtoehtoja ja ratkaisuja. Tässä dialogissa osallistujia rohkaistaan puhumaan omasta näkökulmastaan. Siinä ei myöskään määritellä ongelmia, vaan kysytään ainoastaan kunkin perheenjäsenen ja läheisen kuvaa tyydyttävämmästä tulevaisuudesta sekä tähän johtavista teoista. (Ks. Arnkil & al. 2003.) Palaveria ohjaa kaksi ulkopuolista, koulutettua vetäjää, jotka vastaavat palaverin kuluista, vuoropuhelun ja dialogin toteutumisesta. Toinen vetäjä ohjaa vuoropuhelua, toinen kirjaa puheenvuorot osallistujien nähtäville. Vetäjät eivät neuvo, suosittele tai muutoin osallistu tulkit-sijoina käsiteltävän asian ratkaisemiseen. Heidän perustehtävänsä on turvata dialogisuuden, puhumisen ja kuuntelemisen, ääneen ajattelun ja kuul-luksi tulemisen mahdollisuus. (Seikkula & Arnkil 2005.) Ulkopuoliset vetäjät varmistavat palaveris-sa asiakkaiden tulemisen kuulluiksi.

Tulevaisuuden muistelu -palaveri toteutetaan siten, että perheen tuttu työntekijä sopii perheen kanssa, keitä verkoston jäseniä kutsutaan palaveriin. Itse palaveriin voi osallistua perheen aikuisia, lapsia ja nuoria sekä läheisiä, ystäviä ja työnteki-jöitä. Palaverin alussa osallistujille kerrotaan, että ajassa siirrytään eteenpäin ja eläydytään aikaan puoli vuotta tai vuosi eteenpäin. Vetäjät kysyvät perheenjäseniltä vuorotellen: ”Vuosi on kulunut ja asiat perheessäsi ovat aika hyvin. Miten ne ovat sinun kannaltasi?” Tämän jälkeen kysytään per-heeltä ja muilta osallistujilta tekoja ja tukea tämän hyvän tulevaisuuden toteuttamiseksi. Lopuksi kysytään huolia ja sitä, mikä auttoi hälventämään niitä. Vuoropuhelussa kirjattujen muistiinpanojen pohjalta laaditaan lopuksi suunnitelma konkreet-tisista tukitoimista. (Ks. Arnkil & al. 2003.)

Ennakointidialogeja on tutkittu työmenetel-mänä haastattelemalla palaveri-in osallistuneita asiakkaita. Toiveikkuuden lisääntyminen on yksi keskeinen tulos Tuija Nieminen-Kurjen (2006) raportoimassa Perheet vahvemmiksi -hankkeessa. Keskeisenä menetelmänä perheiden kanssa työskentelyssä käytettiin Tulevaisuuden muistelu. Hankkeeseen osallistui 19 taloutta. Asiakkaiden ja perheiden kokonaistilanne parani, toiveikkuus lisääntyi, tulevaisuus näytti valoisammalta ja asiakkaat oppivat pitkän tähtäimen suunnittelua. Perheenjäsenten usko muutoksen mahdollisuuteen lisääntyi. Toiveikkuutta oli löydyntynyt tilanteissa, joissa ei valoa tuntunut olevan. (Niemi-nen-Kurki 2005.)

Arja Jääskeläinen (2006) on haastatellut moniammatillisiin verkostokokouksiin, suppeisiin ja laajoihin kokouksiin sekä Tulevaisuuden muistelu -palaveri-in osallistuneita asiakkaita. Haastateltavat pitivät Tulevaisuuden muistelu -palaveri-ja onnistuneimpina. Palaverit olivat antaneet kaikille kymmenelle haastateltavalle toivoa, luottamusta omaan selviytymiseen ja uusia voimia. Verkostokokouksen voimaannuttavia vaikutuksia kuvattiin ilmapiirin toiveikkuutena, voimien lisääntymisenä, luottamuksena omaan toimintaan ja selviytymiseen. (Jääskeläinen 2006.)

Palaverimenetelmän kehittämistä varten on Stakesissa tutkittu Tulevaisuuden muistelu -palaveri-ja keräämällä osallistujilta välitöntä palautetta sekä toteuttamalla palaveri-in osallistuneille asiakkaille seuranta- ja vaikuttavuustutkimus. Asiakaspalaveri-ja koskevaa välitöntä palautetta on antanut vuosina 2004–2005 yhteensä 845 henkilöä 12 paikkakunnalla. Osallistujat, perheen aikuiset, lapset, nuoret, läheiset ja työntekijät, ovat arvioineet arviointiasteikolla 1–10 muun muassa palaverikokemuksia, palaveri-työtyä, kuulluksi tulemista, toisten kuulemista ja suunnitelmien syntymistä. Aikuiset kokivat palaveri-in osallistumisen yleensä hyödylliseksi (ka 8,1). Erityisesti vastauksissa korostuivat kuulluksi tuleminen (ka 9,0) ja mahdollisuus kuulla muiden ajatuksia (ka 9,0). Kaikkien aikuisten vastaajien vastausten keskiarvoksi muodostui 8,3. Vastaajista lapset olivat kriittisempiä. Lasten kaikkien vastausten keskiarvoksi muodostui 7,1. Välittömässä palautteessa kysyttiin myös vastaajien kokemaa toiveikkuutta. Tilaisuuden päättyessä aikuisten vastaajien toiveikkuus oli hyvä (ka 8,0). (Kokko & Koskimies 2007.)

Koetut pitkän aikavälin hyödyt

Välittömän palautteen lisäksi on tutkittu Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaverien pitkän aikavälin hyötyjä. Palaverihin osallistuneita asiakkaita, yhteensä 30 henkilöä 18 perheestä, on haastateltu 4–12 kuukauden kuluttua palaverista. Palaverien aiheet liittyivät perheen elämäntilanteen selvittelyyn tai suunnitteluun kahdeksassa palaverissa, perheen palvelutarpeiden selvittelyyn ja palvelujen koordinointiin viidessä palaverissa ja monitorimajaisten yhteistyö- tai verkostosuhteiden selkeyttämiseen viidessä palaverissa. Kokoonmisten aiheet koskivat muun muassa koulukiusaamista, koulu yhteistyötä, huoltajuuskiistoja, lasten hoidon turvaamista, nuorten tulevaisuuden suunnittelua, palvelujen järjestämistä, vammais- palveluja, päihde- ja huumehoitoa ja kuntoutusta. (Kokko 2006.)

Arnkil ja Eriksson (1999, 98–100) katsovat, että palaveri, johon osallistuu perheenjäseniä, läheisiä ja ammattilaisia, on aina interventio asiakkaan ja perheen elämäntilanteeseen. Interventio merkitsee muutokseen tähtäävää väliintuloa. Muutosinterventiossa tehdään jotakin toisin kuin on ennen tehty ja katsotaan, mitä siitä seuraa (Heikkinen & Jyrkämä 1999, 44). Tulevaisuuden muistelu -palavereja koskeva tutkimus kuuluu siten interventiotutkimuksen piiriin. Palavereja on tarkasteltu myös dialogisina kohtaamisina, joilla on vaikutuksia osallistujien keskinäisiin suhteisiin. Tutkimus on toteutettu arviointitutkimuksena, siten että asiakkaat ovat itse arvioineet tilanteessaan tapahtuneita muutoksia (ks. esim. Kazi 2000; Martin & Kettner 1996; Rostila & Mäntysaari 1997). Tutkimuksen asiakkaita on pyydetty arvioimaan kertaluonteista palaveri-interventiota sekä palaverikokemuksen ja -menetelmän että palaverihyötyjen osalta jälkikäteen tehdyssä haastattelussa.

Haastatteluissa 4–12 kuukautta palaverin jälkeen perheenjäsenet pitivät palavereja tilanteissaan hyödyllisinä. Yhteensä 18 perheestä 17 kertoi saaneensa palaverista konkreettista apua. Yhteensä 15 perheen osalta palaverisuunnitelmat olivat toteutuneet hyvin, kahden perheen osalta ne olivat toteutuneet osittain ja yhden perheen osalta suunnitelmat olivat purkautuneet pian palaverin jälkeen. Palavereista koettu pitkän aikavälin hyöty liittyi keskeisesti seuraaviin osa-alueisiin: elämän näköaloihin ja tulevaisuuden ratkaisuihin, arkielämän toimintatapoihin ja mahdoll-

lisuuksiin, konkreettiseen hyötyyn ja arjen sujuvuuteen sekä läheisyyden ja verkostojen vahvistumiseen. Näillä kaikilla osa-alueilla toiveikkaus tuli esiin sekä itsenäisesti vaikuttavana tekijänä että eri osa-alueita yhdistävänä voimavarana. (Kokko 2006.) Seuraavassa tarkastelen näitä tekijöitä tarkemmin.

Elämän näköalat ja tulevaisuuden ratkaisut

Vetäjien ensimmäinen, hyvää lähitulevaisuutta koskeva kysymys oli osoitettu perheenjäsenille. Etenkin palaverin alussa haastateltavat olivat kokeneet hankalaksi eläytyä tulevaisuuteen. Vaikeassa elämäntilanteessa he olivat omaksuneet ajattelutavan elää ”päivä kerrallaan”. Palaverissa heille esitetty tulevaisuus kysymys, vetäjien osuus dialogissa ja verkoston vuoropuhelu olivat auttaneet heitä löytämään omia lähitulevaisuuden tavoitteita ja tulevaisuuden näköaloja. Yllättäen he olivat havainneet olevansa elämäntilanteessaan ratkaisujen edessä. Osalle tämä oli merkinnyt päätöstä hakea opiskelu- tai työpaikkaa tai ratkoa perheen ristiriitaitilanteita. Joillekin palaveri oli muodostanut oman elämän näköalapaikan, jopa käännekohtaan omaan tai perheen elämäntilanteeseen. Palaveri oli auttanut ottamaan paremmin otetta omasta elämästä, lisännyt motivaatiota toimintaan, luottamusta selviytymiseen ja asioiden järjestymiseen. Palaveri oli antanut heille kokemuksen voimavarojen vahvistumisesta ja valtaistumisesta. Tämä oli lisännyt koettua tulevaisuuden uskoa ja toiveikkautta.

Mika: Palaverin ansiosta sai päämääriä elämälleen ja pystyi asettamaan realistisia tavoitteita. Näki, että muut uskoivat ja luottivat sinun tulevaisuuteen.

Hanna: Palaveri antoi toivoa tulevaisuuteen ja tulevaan. Itse sai uskoa ja näki ja koki, että muutkin uskoivat sinuun.

Jonna: Oli se tavallaan jännää, että joutu sitten miettiä oikeesti, että mitä mä haluan. Että kun aina on aatellu vaan ensin lapsia ja miestä ja niitten tarpeita, ja nyt sai oikeesti sanoa, mitä minä oikeesti haluan, että se oli se hyvä!

Senja: (– –) tietysti se on minun itteni kasvamista se, että mä tiään, että mitä minun pitää ite tehdä (– –) Nyt mä pystyn tekemään näitä ratkasuja, vähän viiveellä kyläkin (– –) mä tiedän tasan tarkkaan, mitä mä teen. Nyt mä oon hakenut kouluun, että tämmösiä isoja asioita pystyy tekemään. (– –) Tilanne on ratkennut sillä lailla hyvään suuntaan, että meillä ei nyt oo niitä arkipäivän vaikeuksia (– –) minä ite ainakin oon sillä lailla helpotunut ja tyytyväinen.

Tiina: Pitäs mennä sitä kohti, mikä mulle on se kaikkein tärkein. Ne muut asiat on vain järjestelykysymyksiä, mitä siinä sitten tulee.

Arkielämän toimintatavat ja mahdollisuudet

Palaverissa toinen kysymys oli osoitettu kaikille osallistujille ja siinä kysyttiin tekoja ja tukea perheen hyvän tulevaisuuden toteuttamiseksi. Haastateltavat kertoivat, että vuoropuhelun toinen vaihe oli tuonut jumiutuneeseen tilanteeseen uusia näkökulmia. Kukin oli puhunut vain omista teoistaan ja mahdollisuuksistaan tukea ja auttaa perhettä. Palaveri oli toiminut ideariihenä, joka tuotti uusia toimintamahdollisuuksia, ideoita ja oivalluksia omaan arkipäivään ja toimintaan. Tulevaisuuteen suuntaava, positiivinen puhuminen ja kuunteleminen olivat vahvistaneet toiveikkuutta ja tilanne oli alkanut näyttää valoisammalta. Haastattelussa kävi ilmi, että osa vuoropuhelun tuottamista ideoista ja oivalluksista oli siirtynyt arjen teoiksi ja arki oli alkanut sujua paremmin. Palaverissa verkoston vuoropuhelu oli vahvistanut perheiden omia voimavaroja ja tuonut positiivista muutosta tilanteeseen.

Kirsti: Minust se oli vähän niinku tommonen aivoriihi. Suurin piirtein. Ideoidaan ja yritetään sillä tavoin kehittää. Pysytään kuitenkin realistisella tasolla. Kyllähän sekin on uutta, että pyritään tiettyyn ratkaisuun. Pyritään siihen ensin ja sit keksitään jotain, että päästään siihen. Kyllähän se on ihan eri juttu mitä yleensä. Yleensä puhutaan vain kaikista ongelmista ja semmosista (– –) Jotenkin meillä oli kaikilla vähän samoja tavoitteita.

Jorma: Tulevaisuus näyttää selkeältä, hyvä mieli, voi avautua ja kertoa asioita. Mä kumminkin jaksan ajatella tulevaisuuttakin pidemmällä säteellä. Jäi hyvä maku, että ties, että yksin ei oo tässä tilanteessa. On tavallaan hyvä mieli, että mä oon pystynyt puheeni pitämään. (– –) Sain positiivista (palautetta), kun osasin katsoa valosasti tulevaisuuteen. (– –) Siinä osas tai oppi tavallaan avautumaan (– –) tuohon ajatusmaailmaan se luo sellasta avaruutta ja semmosta avarakatseisuutta.

Jonna: No mulla oli ajatus siitä, että kun mä voisin hakea (opiskelemaan). Sitten yhtäkkiä siinä palaverin aikana huomasi sanoneeni, että mä haen kouluun, olen hakenut kouluun ja päässyt sinne (– –) että se oli tavallaan yllätys mulle itellekin, että ai jaa, että niinkö mä sitten teinkin.

Konkreettinen hyöty, apu ja tuki

Palaverin kolmannessa vaiheessa oli kysytty huolista ja niiden huojentamisesta. Tämä vuoropuhelu oli tuonut keskustelun tähän päivään ja arkiin käytännön kysymyksiin. Verkoston jäsenten kokeman huolen kuuleminen oli viestinyt perheenjäsenille huolenpitoa ja välittämistä. Huolien huojentaminen merkitsi usein käytännön toimintaa ja apua perheelle. Haastateltavat kertoivat saaneensa palaverista lupauksia konkreettisesta avusta ja tuesta arkipäivän elämäntilanteissa. Samalla vuoropuhelussa oli alkanut rakentua selkeä ko-

konaiskuva tilanteesta. Yllättävää palaverissa oli ollut se, että asioista, joista aikaisemmin ei ollut puhuttu avoimesti, puhuttiin nyt verkoston läsnä ollessa. Palaveri oli auttanut purkamaan hankalia yhteistyösuhteita ja ristiriitoja. Haastattelutilanteessa useat haastateltavat pitivät suurimpana hyötynä itse asettamiensa tavoitteiden saavuttamista ja palaverisuunnitelmien toteuttamista omassa arkipäivässä. Joskus palaveri oli avannut vuosikausia jumissa olleen tilanteen.

Laura: Loppujen lopuks, kun lähettiin palaverista, että kyllä tämä tästä, tuli kuulluksi, tuli hyvä olo. Lapsen hyväks tekee niin moni taho työtä, yhteistyötä niin monen eri tahon kanssa. Oli hyvä olo. (– –) Kaikki silleen puhalti yhteen hiileen, että se löyty se lapsen paras, niin se oli se ok (– –) Mikä siinä oli tosi hienoo, että varsinkin siinä vaiheessa, kun kysyttiin kysymystä, että mitä sinä teet, että se asia on näin puolen vuoden päästä, niin siinä vaiheessa se, että ihmiset oikeesti konkreettisia asioita nimesi siltä ja itsekin mietti sitä tosi konkreettista toimintaansa. Että mitä minä ihan oikeesti teen enkä vain huuhaile. Niin se minusta oli tosi hyvä just kuulla se, että muutkin toimii tosissaan eikä vaan mieti tätä asiaa.

Helena: Siinähan tuli paljon tossa palaverissa asioita esille. Ja se on myönteisesti kyllä minuun vaikuttanut. Nimenomaan tuohon jaksamiseen (– –) Sillon kun oli tämä palaveri, mä olin tulossa tosi huonoon kuntoon ja sitten tämä palaveri auttoi sen, että minä sain ehjät yöt ja ei tarvitse yötä valvoa. (– –) Alko se yöpalvelu tulla, ja se oli suuri helpotus.

Jonna: Todellinen tilanne, että tässä ei omin voimin jakseta, niin se tuli siinä palaverissa.

Haastateltaja: Miten heidän suhtautuminen?

Jonna: Aivan älyttömän positiivinen. Oli suuri tuki ja apu niistä (– –) Oli se just siinä tilanteessa, että onko tämä oikeesti totta, että meillä menis toukokuussa näin hyvin, että tämä ja tämä asia olis tapahtunut ja ei siinä tilanteessa tavallaan uskonut itsekään mitä puhu. Aatteli vaan, että kun nämä suunnitelmat, niin kyllä olis asiat tosi hyvin (– –) Mutta kyllä se toteutu melko pian. Oikeestaan melkein kuukauden päästä siitä (– –) mies sai työharjoittelupaikan (– –) aloitin opiskelun, järjestyi matka.

Lähi-suhteiden ja verkostojen vahvistuminen

Palaverin neljäs vaihe koski kirjausten pohjalta tehtävää yhteenvettoa ja palaverisuunnitelmasta sopimista. Palaverin lopussa oli tehty suunnitelma jatkotoimista, kuka toimii, kenen kanssa ja millä tavoin seuraavaksi. Vuoropuhelu oli purkanut jännitteitä ja keskinäisiä ristiriitoja. Se oli lisännyt yhteisymmärrystä ja vahvistanut keskinäistä yhteenkuuluvuutta. Palaverilla oli ollut myönteistä vaikutusta perheenjäsenten, läheisten ja työntekijöiden välisissä suhteissa.

Verkoston asettuminen perheen tueksi oli ollut haastateltaville yllättävä ja hämmäntäväkin kokemus. Verkoston sitoutuminen yhteiseen suunnit-

telmaan oli antanut heille kokemuksen siitä, etteivät he olleet enää asioineen yksin, vaan osa yhteisöä. Palaverissa he saivat huomata, kuinka vahva tukiverkosto heillä oli olemassa. Tämä oli lisännyt turvallisuuden tunnetta, yhteisesti koettua ja jaettua yhteisöllisyyttä. Osallisuuden kokemus oli vahvistanut perheen luottamusta selviytymiseen ja lisännyt koettua kokonaisuhyvinvointia.

Katri: Ajattelin, että tästä voisi tulla jotain. Kun kuuli muiden ihmisten mielipiteitä ja ajatuksia, se lisäsi positiivista tunnetta. Palaverissa tuli niin paljon myös positiivisia asioita esille. Tuli tunne, että sai itselle tukea. Oma toiveikkaus heräsi.

Tiina: Siitä mä olin ihan iloinen, mulla on sukulaiset kaukana ja mulla on kuitenkin tuommoinen tukiverkko tuossa ympärillä, että en oo yksin ja että on niitä tahoja paljon, mistä voi apua pyytää, sitten kun tarvii, niin että se oli hyvä tunne.

Merja: Kyllä musta oli hyvä kuulla muiltakin, että mitä mieltä ne on, että ihan oikeasti ne oli minustakin huolissaan, vaikka sitä ei näe tai ei ole aatellut. Aina vaan aattelee, että minä oon yksin tämän asian kanssa, mutta en mä ollutkaan (–) Sitä tukiverkostoa tuli.

Palaverit oli kutsuttu koolle asiakkaiden vaikeissa, raskassakin elämäntilanteissa. Joitakin kuukausia palaverin jälkeen tehdyissä haastatteluisissa toiveikkaus tuli esiin kaikilla tarkastelluilla osa-alueilla, elämän näköaloissa, arkielämän toimintatavoissa, konkreettisessa avussa sekä lähi- ja verkostosuhteissa. Avaintekijäksi osoittautui haastateltavien tekemä havainto siitä, että palaverissa tehdyt suunnitelmat olivat toteutuneet heidän arkipäivässään joko kokonaan tai osittain, paitsi yhdessä perheessä. Elämäntilanteissa oli tapahtunut muutosta parempaan ja asioihin oli ollut mahdollista vaikuttaa. Tämän toteaminen sävytti haastattelutilanteissa koettua tyytyväisyyttä ja vahvisti toiveikkautta ja positiivista suhtautumista tulevaisuuteen.

Toiveikkautta vahvistava prosessi asiakkaiden kokemana

Tulevaisuuden muistelu -palaverissa koettu välitön ja pitkän aikavälin hyöty näyttivät olevan yhteydessä toteutettuun palaverimenetelmään. Menetelmän keskeisiä elementtejä ovat verkoston osallisuus, asiakaslähtöisyys, vuoropuhelurakenne, voimavarakeskeisyys ja tulevaisuusorientaatio. Vuoropuhelun kirjaaminen, vetäjien panos ja konkreettisen tukisuunnitelman laatiminen toivat tilanteeseen selkeyttä. Haastateltavista

joka kolmas (10/30) kertoi palaverin sysänneen liikkeelle prosessin, josta oli seurannut positiivisia pitkän aikavälin vaikutuksia. Samoin kuin syrjäytyminen on pitkäkestoinen prosessi, myös voimaantuminen ja toiveikkauden vahvistuminen ovat vaiheittaisia prosesseja. Palaverissa vuoropuhelu, puhuminen ja kuunteleminen sekä verkoston kohtaaminen olivat olleet haastateltaville voimakas ja voimaannuttava kokemus.

Jukka Pyhäjoki (2005) kuvaa dialogisen verkostopalaverin prosessin etenemistä seuraavasti: Uteliaisuus tuottaa ja auttaa näkemään vaihtoehtoisia toimintatapoja tilanteessa. Vaihtoehdot lisäävät toiveikkautta. Toiveikkaus tuottaa halua ja motivaatiota ja nämä puolestaan synnyttävät muutosta, joka on toiminnassa näkyvä prosessi. Koko matka uteliaisuuden heräämisestä muutokseen on vastavuoroinen, voimaannuttava kokemus niin asiakkaille kuin työntekijäverkostolekin.

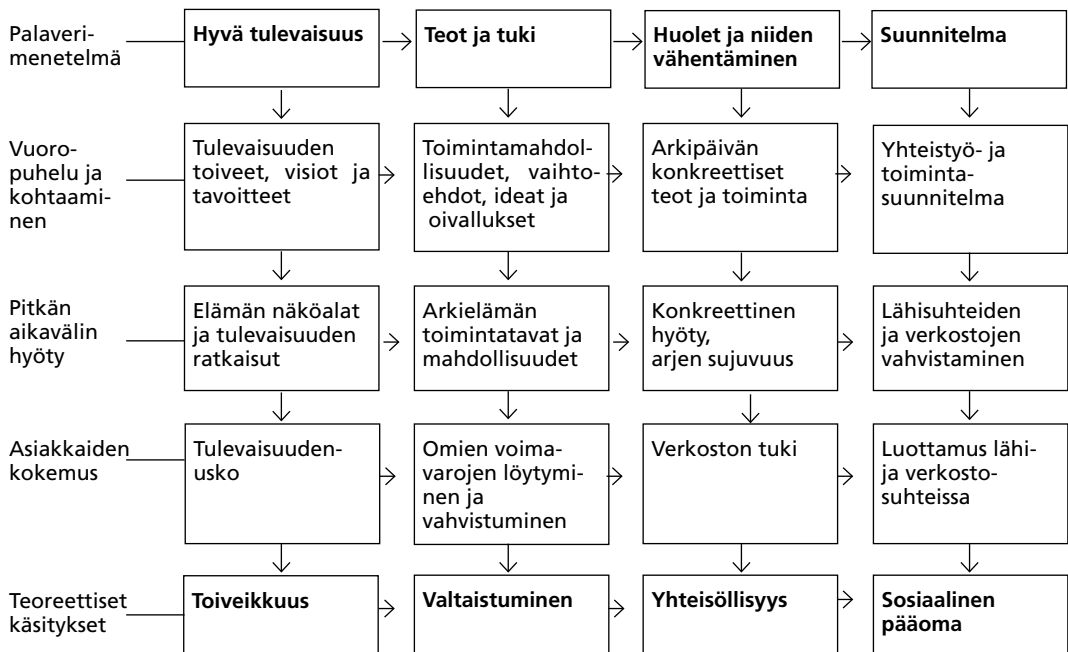
Palaveriprozessi rakentui haastateltavien kerroman mukaan palaverimenetelmän eri vaiheiden pohjalta. Myös palaverin neljä vaihetta näyttivät tuottavan perheille pitkällä aikavälillä erilaisia hyötyjä. Perheenjäsenten kuvaama hyvä tulevaisuus oli tuonut esiin tulevaisuuden toiveita, visioita ja tavoitteita. Tekojen ja tuen kuvaaminen oli avannut uusia toimintamahdollisuuksia, ideoita ja oivalluksia sekä suuntautunut toimintaan. Huolten kertominen oli palauttanut keskustelun arkipäivään ja auttanut etsimään keinoja huolten huojentamiseksi. Suunnitelmavaihe oli sitonut käydyn keskustelun verkoston yhteistyösuunnitelmaksi. (Ks. Kokko 2006.) Palaveri oli käynnistänyt muutosta edistävän prosessin. Palaverin koollekutsuja oli huolehtinut prosessin etenemisestä, tukisuunnitelman mukaisista jatkotoimista ja tarvittaessa seurantalpalaverista.

Haastateltavat kuvasivat omakohtaista prosessiaan seuraavasti:

Laura: Tavallaan kuitenkin se ensimmäinen palaveri, mikä oli, niin siitä tavallaan lähti sitten ne rattaat pyörimään. Ja sitten kun ne lähti siitä pyörimään, niin pyöri sitten tosi nopeesti. Että ne päätökset ja muutokset tuli tosi nopeesti, (käynnisti) sen koko prosessin tavallaan (–) Sen palaverin jälkeen lähteneellä työllä päästiin tähän tulokseen, että tavallaan kyllä se palaveri siihen autto, mutta mehän käytiin jatkopalaverissa sen jälkeen, joka siitä lähti.

Helena: Ennen palaveria musta tuntu, että minä en selviä ikinä, että minä en jaks. Mulle kaatu kerta kaikkiaan semmonen paine, että en osannu ottaa ollenkaan, että minä nyt jostain saisin apua tai että kyllä se siitä, että päivä kerrallaan. Se oli niin kamala kaaos.

Kuvio 1. Palaveriproessin elementtejä asiakkaiden kokemana

(palaverin jälkeen) (– –) sehän on vielä kesken tämä asia sillä tavalla, mutta minun kannaltani, siinä on tullu paljon tosia palaverissa asioita esille. Ja se on myönteisesti kyllä minuun vaikuttanut. Nimenomaan tuohon jaksamiseen. (– –) Siinä yksitellen puhuttiin. Sitteen piti olla (– –) mitä vuoden päästä pitäisi olla, miten asiat olla, niinku kuvitella. Totta kai sitä parasta toivo, mutta osa on alkanut toimia. Minun mielestä se antaa toivoa. Se positiivisesti anto sitä, että jospa tästä asiat paranisivat, kipinä sytytti ainakin mulla, koska minä toivon justinsa tota ommaa jaksamista. (– –) Oli ihan positiivinen se ja minä ainakin koin sen, että apua on saatavissa.

Jorma: Se oli ehkä se kokonaisuus kaikkineen, mikä siinä oli, mikä anto sen voimakkaan vaikutelman. (– –) Siinä oppi tavallaan, että sitä nykyään kattoo vähän laajemmaltikin ja osaa arvioida vähän ite niitä seuraamuksia laajemmalti (– –) Ehkä uskoa itseen ja itsevarmuuteen se ehkä vaikutti. (– –) Se on noin 85 % varmuudella onnistunut, että sen verran korkeammalle ne tavoitteet siinä asetti itelleen silloin, että kyllä ne ihan realistiset ois olu. (– –) Se ei olu mikään läpihuutojuttu. Siitä pidetään seurantaa ja se antaa tavallaan uskoo siten taas tähän tulevaan elämään.

Senja: Tämmöset verkostojutut, minusta nämä aina antaa hirveän paljon, sieltä kummiskin joka palaverista jääpi jottain erilaista, vaikka sitä ei pystys toteuttamaan, mutta se on siellä sisässä ja sitä varmaan jollain tavalla viet etteempään. (– –) Se sieltä sisästä tulloo ja pikku hiljaa mennöö siihen suuntaan. (– –) Mulla on koko ajan se olo siihen parempaan menossa, koko ajan sitä kasvua.

Palaveriproessi on paikannettavissa osaksi palaverimenetelmän eri vaiheita, verkoston vuoropu-

helua ja kohtaamista. Itse prosessi rakentui arkipäivässä, jossa eri vaiheita yhdistävänä avaintekijänä oli koettu toiveikkuus. Tämä prosessi tuotti perheiden elämäntilanteissa ja hyvinvoinnissa sekä lyhyen että pitkän aikavälin positiivisia muutoksia (kuvio 1).

Asiakkaiden kuvaama prosessi ja kokemukset palaverista näyttivät liittyvän vahvasti kysymyksiin hyvästä tulevaisuudesta, omien voimavarojen vahvistumisesta, verkoston tuesta sekä luottamuksesta lähi- ja verkostosuhteissa. Palaverihyödyt ovat käsitteinä liitettävissä laajempiin yläkäsitteisiin, kuten toiveikkuuteen, valtaistumiseen, yhteisöllisyyteen ja sosiaaliseen pääomaan. Toiveikkuus on asiakkaiden kuvaama keskeinen elementti ja edellytys muiden elementtien toteutumiselle. Toiveikkuus luo pohjan valtaistumiselle, tukee yhteisöllisyyttä ja sosiaalisen pääoman rakentumista. Valtaistuminen perustuu ihmisen kokemukseen siitä, että on mahdollista selviytyä vaikeuksista ja saada aikaan toivottuja muutoksia elinoloissa ja elämäntilanteessa (esim. Rose 1991). Yhteisöllisyyden katsotaan rakentavan ja vahvistavan ihmissuhteita ja sosiaalisia verkostoja sekä edistävän hyvinvointia ja terveyttä (esim. Koskinen 2003; Melkas 2003). Sosiaalinen pääoma toteutuu henkilöiden ja toimijoiden välis-

sä suhteissa, ja sillä viitataan sosiaalisiin verkostoihin, vastavuoroisuuteen, normeihin ja luottamukseen (esim. Coleman 1988; Putnam 1995). Nämä elementit ovat vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa sekä toiveikkuuteen, ja niiden toteutuminen arjessa vahvistaa osaltaan koettua toiveikkuutta. Toiveikkuus oli muodostunut asiakkaille arkipäivän selviytymistä kannattelevaksi voimavaraksi.

Haastateltavien kuvaamaa, palaverissa käynnistynyttä prosessia voi kuvata henkilökohtaisena kasvu- ja muutosprosessina. Siinä ilmenee samoja elementtejä, joilla Aila Järvikoski ja Kristiina Härkäpää (2004, 165) määrittelevät kuntoutusprosessia. Prosessissa korostetaan oman elämäntilanteen uudelleen määrittelyä, uusien motivaation lähteiden ja voimavarojen löytämistä, sitoutumista sisällöllisesti uudennlaisiin elämäntilanteisiin, identiteetin uudelleen rakentamista, uusien selviytymiskeinojen oppimista sekä omien ja ympäristön voimavarojen käyttöönottoa tavoitteisiin pääsemiseksi. Vastaavanlaisia vaiheita toteutui myös verkostopalaverien käynnistämistä prosesseissa.

Mikä palaverissa auttoi asiakkaita?

Useat haastateltavat kertoivat, että palaverissa tulevaisuuskyseminen oli tuonut etäisyyttä arkipäivän ongelmiin. Hyvän tulevaisuuden ennakointi oli avannut jumitilanteen ja tuonut heidät oman elämänsä näköalapaikalle. Joskus kysymys oli nostanut esiin vuosia aikaisemmin unohdettuja toiveita tai jo rauenneita suunnitelmia. ”Päivä kerrallaan” -ajattelusta poiketen he olivat nyt oppineet suunnittelemaan elämäänsä hieman pidemmällä aikavälillä.

Positiivinen yllätys oli ollut palaverin asiakaslähtöinen aloitus. Aluksi oli haastateltu ainoastaan perheenjäseniä ja vasta sen jälkeen oli kuultu muita verkoston jäseniä. Palaverissa asiakkaat olivat saaneet tehtäväksi määrittellä itselleen hyvän lähitulevaisuuden. Ensiarvoisen tärkeänä he pitivät omien toiveiden, visioiden ja tavoitteiden löytämistä. Perheenjäsenten esiin tuomat tavoitteet olivat yhteistyön suunnittelun pohjana. Muut osallistujat, työntekijät, läheiset tai vetäjät, eivät asettaneet heille tavoitteita eivätkä antaneet neuvoja, kuinka heidän tulisi toimia.

Yllättävää oli ollut myös se, että palaverissa ei juututtu menneisyyden tapahtumiin tai ongel-

miin, vaan katsottiin eteenpäin tulevaisuuteen. Palaverissa ei ollut esillä asiakaskansioita tai perhettä koskevia asiapapereita. Menneisyyden asioita ei käsitelty, sen sijaan oli etsitty uusia ratkaisuja ja vaihtoehtoja. Utta oli ollut se, etteivät vetäjät kysyneet lainkaan perheen aikaisemmista vaiheista tai epäonnistumisista, sen sijaan perhetä oli rohkaistu ja sen omia voimavaroja tuettu. Vuoropuhelu ja ulkopuolisten vetäjien ammattitaito olivat varmistaneet sen, että kaikkia, myös lapsia, oli kuultu tasavertaisesti.

Palaverissa verkoston apu ja tuki oli tullut näkyväksi. Palaveri oli antanut peruskokemuksen osallisuudesta, verkoston jäsenyydestä ja kuulumisesta yhteisöön. Se oli lisännyt keskinäistä luottamusta ja yhteisöön kuulumisen tuomaa turvallisuutta.

Palaveri oli ollut osallistujille voimakas ja voimaannuttava kokemus, sillä he muistivat sen tarkkaan vielä useita kuukausia jälkeenpäin. Dialogi verkoston kanssa oli purkanut keskinäisiä jännitteitä, lisännyt toiveikkuutta ja luottamusta asioiden järjestymiseen. Aikaisemmin ristiriitaa herättäneistä yhteistyökysymyksistä oli voitu puhua rauhassa ja riitelemättä.

Vuoropuhelussa vetäjien ja verkoston kanssa tulevaisuuden usko ja toiveikkuus olivat heränneet. Tämä oli vahvistanut hallinnan kokemusta ja luottamusta siihen, että asioihin voi vaikuttaa ja muutos on mahdollinen. Eräs nuori äiti kiteytti oivalluksensa: hän oli löytänyt itse tavoitteen ja toteuttanut itse toiveensa, mikä olikin ollut parasta kaikessa.

Haastateltavat yhdessätoista perheessä (11/18) puhuivat toiveikkuudesta, toivosta, uskosta tulevaan tai hyvästä ja valoisasta tulevaisuudesta. Neljässä perheessä (4/18) he puhuivat toiveikkuutta vahvistavista tekijöistä, kuten hyvästä mielestä, helpotuksen tunteista, positiivisesta tunteesta ja pärjäämisestä. Kahdessa perheessä (2/18) haastateltavat eivät käyttäneet toiveikkuudesta kertovia käsitteitä, heidän puhettaan sävytti pikemminkin epätietoisuus tulevasta.

Tutkimusaineiston perusteella kaikki haastateltavat olivat poistuneet palaverista toiveikkaampina kuin sinne tullessaan. Perinteisellä tavalla toteutetuista verkostokokouksista on asiakkailla huonojakin kokemuksia. Yhteistyöhön osallistuminen voi olla asiakkaalle rankka kokemus, josta toipuminen kysyy ylimääräisiä voimavaroja. Tulevaisuus voi näyttää palaverista poistuessa pikemminkin huolestuttavalta kuin toiveikkaalta. (Kok-

ko 2003; myös Saikku 2006.) Silloin kun työntekijäverkosto asettaa ulkopuolelta tavoitteet, joihin asiakas ei voi sitoutua, hänen omat voimavaransa eivät tule käyttöön. Ongelmatilanteessaan asiakas voi tosin tulla autetuksi, mutta kysymys on lähinnä selviytymisestä voimaantumisen sijaan.

Tulevaisuuden muistelu -palaveri oli lisännyt haastateltavien voimavaroja. Toiveikkuuden vi-

TIIVISTELMÄ

Riitta-Liisa Kokko: Tulevaisuuden muistelu -palaveri – toiveikkuutta tuottava yhteistyömenetelmä

Tulevaisuuden muistelu on nk. ennakointiallogeihin kuuluva dialoginen verkostopalaverimenetelmä. Työmuodossa sananmukaisesti ennakoidaan ja suunnitellaan asiakkaan ja perheen hyvää tulevaisuutta. Palaverien tavoitteena on tuottaa asiakkaan ja työntekijöiden yhteistyöhön selkeyttä ja koordinaatiota sekä asiakkaille voimavaroja ja uskottavaa toiveikkuutta. Työmenetelmää on tutkittu ja siitä on saatu rohkaisevia tuloksia. Asiakashaastatteluihin pohjautuvan tutkimuksen mukaan palaverit ovat tuoneet asiakkaille konkreettista apua, palaverissa laaditut suunnitelmat ovat suurelta osin toteutuneet ja asiakkaat ovat kokeneet palaverien lisänneen tulevaisuudenuskoa ja toiveikkuutta.

Tutkimusta varten on haastateltu Tulevaisuuden muistelu -palaveriä osallistuneita asiakkaita, yhteensä 30 henkilöä 18 perheestä 4–12 kuukauden kuluttua palaverista. Haastateltavat yhdessätoista perheessä (11/18) puhuivat toiveikkuudesta, toivosta, uskosta tulevaan tai hyvästä ja valoisasta tulevaisuudesta. Neljässä perheessä (4/18) he puhuivat toiveikkuutta vahvistavista tekijöistä, kuten hyvästä mielestä, helpotuksen tunteista, positiivisesta tunteesta ja pärjäämisestä. Kahdessa perheessä (2/18) haastateltavat eivät käyttäneet toiveikkuudesta kertovia käsitteitä, heidän puhettaan sävytti pikemminkin epä tietoisuus tulevasta.

Tulevaisuuden muistelu -palaverit tuottivat perhei-

riäminen oli tuonut mukanaan useita myönteisiä muutoksia haastateltavien arkipäivään, uskoa asioiden järjestymiseen, luottamusta sosiaalisiin suhteisiin ja toiveikkuus on lisännyt koettua hyvinvointia. Näiden muutosten havaitseminen ja itsearviointi olivat haastateltavia haastattelutilanteissa vahvasti valtaistava ja voimaannuttava kokemus.

den elämäntilanteisiin ja hyvinvointiin sekä lyhyen etä pitkän aikavälin positiivisia muutoksia. Haastateltavista joka kolmas (11/30) kertoi palaverin sysänneen liikkeelle myönteisen muutosprosessin. Palaveriprosessi on paikannettavissa osaksi käytettyä palaverimenetelmää, verkoston vuoropuhelua ja kohtaamista. Itse prosessi rakentui arkipäivässä, jossa eri vaiheita yhdistävänä avaintekijänä oli koettu toiveikkuus.

Palaverista koettuja pitkän aikavälin hyötyjä olivat elämän näköalojen selkiytyminen, uusien arkielämän toimintatapojen löytyminen, konkreettinen apu ja tuki sekä lähisuhteiden ja verkostojen vahvistuminen. Toiveikkuuden viriäminen oli vahvistanut uskoa asioiden järjestymiseen, luottamusta sosiaalisiin suhteisiin ja toiveikkuus on lisännyt koettua hyvinvointia. Näiden muutosten havaitseminen ja itsearviointi merkitsivät haastateltaville valtaistavaa ja voimaannuttavaa kokemusta. Palaverihyödyt ovat käsitteinä liitettävissä laajempiin yläkäsitteisiin, kuten toiveikkuuteen, valtaistumiseen, yhteisöllisyyteen ja sosiaaliseen pääomaan. Toiveikkuus on asiakkaiden kuvaama keskeinen elementti ja edellytys näiden muiden elementtien toteutumiselle.

Tulosten mukaan Tulevaisuuden muistelu -palaveria voi pitää toiveikkuutta tuottavana työmuotona. Toiveikkuuden tukemiseen on syytä kiinnittää huomiota erityisesti asiakastyössä, psykososiaalisessa työssä ja moniammatillisessa yhteistyössä osana perheen kokonaisvaltaista auttamista.

KIRJALLISUUS

ARNKIL, TOM ERIK & ERIKSSON, ESA & ARNKIL, ROBERT: Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Raportteja 253. Helsinki: Stakes, 2003

ARNKIL, TOM & ERIKSSON, ESA: Kelluvia vuoropuhelurakenteita. S. 71–109. Teoksessa: Virtanen, Päivi (toim.): Verkostoituvia asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä, 1999

COLEMAN, JAMES: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94 (1988): Supplement, 95–130

ERIKSSON, ESA & ARNKIL, TOM ERIK & RAUTAVA, MARI: Ennakointiallogeja huolten vyöhykkeellä. Verkostokonsultin käsikirja – ohjeita verkostomai-

seen työskentelyyn. Työpapereita 29/2006. Helsinki: Stakes, 2006

HEIKKINEN, HANNU L. T. & JYRKÄMÄ, JYRKI: Mitä on toimintatutkimus? S. 25–62. Teoksessa: Heikkinen, Hannu L. T. & Huttunen, Rauno & Moilanen, Pentti (toim.): Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Juva: Atena-kustannus, 1999

JÄRVIKOSKI, AILA & HÄRKÄPÄÄ, KRISTIINA: Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY, 2004

JÄÄSKELÄINEN, ARJA: Moniammatilliset verkostokokoukset asiakkaiden kokemina. Pro gradu -tutkielma. Aikuiskasvatusta. Lapin yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta, 2006

KAZI, MANSOOR A. F.: Single-case evaluation in social work. In: Davies, M. (ed.): *The Blackwell encyclo-*

- pedia of social work. Oxford 2000
- KEMPPINEN, P. & ROUVINEN-KEMPPINEN, K.: Tee jotain toisin – toiminnallinen elämänhallinta. Vantaa: Kustannusvalmennus P & K Oy, 1998
- KOKKO, RIITTA-LIISA: Asiakas kuntoutuksen yhteistyöryhmässä. Institutionaalisen kohtaamisen jännitteitä. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 72/2003
- KOKKO, RIITTA-LIISA: Tulevaisuuden muistelu. Ennakointidialogit asiakkaiden kokemina. Helsinki: Stakes, 2006
- KOKKO, RIITTA-LIISA & KOSKIMIES, MIMOSA: Ennakointidialogien välitön palaute. Julkaisematon käsikirjoitus. Helsinki: Stakes, 2007
- KOSKINEN, SIMO: Suomalaisen yhteisösozialityön kehitys ja nykysuuntaukset. S. 206–236. Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 2003
- LEIMAN, MIKAEL: Dialogistipäivät 8.–9.9.2005. Helsinki. Power Point -kalvot, 2005
- MARTIN, L. L. & KETTNER, L. L.: Measuring the performance of human service programs. Thousand Oaks, CA: Sage, 1996
- MELKAS, TUULA: Sosiaalisesta muodosta toiseen. Suomalaisen yksityiselämän sosiaalisuuden tarkastelua vuosilta 1986 ja 1994. Helsinki: Tilastokeskus, 2003
- NIEMINEN-KURKI, TUIJA: Perheet vahvemmiksi -hanke. Kuntoutumista edistävien palvelujen turvaaminen moniasiakkaille dialogisen verkostotyömallin rakentumisen avulla. Raportti 1/2006. Hämeenlinnan perusturvakeskus, 2006
- PUTNAM, ROBERT: Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6 (1995): 1, 65–78
- PYHÄJOKI, JUUKA: Dialogisuus auttamistyön verkostoissa. S. 71–91. Teoksessa: Reijonen, Mikko (toim.): Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. Keuruu. PS-kustannus, 2005
- RAITASALO, RAIMO & SALMINEN, JOUKO K. & SAARIJÄRVI, SIMO & TOIKKA, TUULA: Masennuspotilaiden elämänhallinta, toipuminen ja työkyky. *Suomen Lääkärilehti* 59 (2004): 30–32, 2795–2800
- RIIKONEN, EERO: Auttamistyön ongelmakäsitykset ja haastattelukäytännöt. Ongelmakielestä kompetenssikieleen. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 32/1992
- ROSE, S. M.: Case management & social work practice. New York: Longman, 1991
- ROSTILA, ILMARI & MÄNTYSAARI, MIKKO: Tapauskohtainen evaluaatio sosiaalityössä – menetelmän rajat ja mahdollisuudet. *Janus* 5 (1997): 4, 398–415
- SAIKKU, PEPPI: Asiakasyhteistyötä uudella lailla? Kuntoutuksen asiakasyhteistyön arviointia. *Selvityksiä* 2006: 47. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 2006
- SEIKKULA, JAAKKO & ARNKIL, TOM ERIK: Dialoginen verkostotyö. Helsinki: Tammi, 2005
- SIITONEN, JUHA: Voimaantumisteorian perusidean hahmottelua. *Acta Universitatis Ouluensis, Series E. Scientiae rerum socialium*, 37. Oulun yliopisto, 1999
- WALLENIUS, JORMA: Toivon ylläpitäminen perhekodin ytimessä. Raportteja 2/2005. Nuorten ystävät ry, 2005.